

PERSPECTIVE ASUPRA TEXTELOR MEMORIALISTICE ALE PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ÎN BANAT

*Ionela-Felicia Moscovici**

Cuvinte cheie: memorie, memorialistică, Banat, Primul Război Mondial

Keywords: memory, memoirs, Banat, The first World War

Memorie vs. memorialistică

“Vorbește, memorie!”¹ Este o exortatie care nu mai poate fi ocolită. Ne rămâne să mai judecăm canonul căruia i se va supune această impație: din punct de vedere spațial – Banatului, la granița dintre Imperiul austro-ungar și România Mare, temporal – sfârșitului precar, fragil, al primului conflict mondial, la frontiera dintre război și pace, discursiv – reprezentărilor multiforme ale trecutului individual sau colectiv.

Dacă “trecutul este prezentul istoricului”, iar intervalul zero, prezentul său de referință devine sfârșitul Marelui Război, pe care trebuie să-l gestioneze fără să fi avut o experiență directă și să-l trăiască empatic, atunci demersul specialistului nu va fi unul foarte comod.² Complexitatea re(constituirii) sau a re(construirii) trecutului traversează mai multe domenii, într-un spirit transdisciplinar: istoria culturală, antropologia istorică, istoria orală, istoria memoriei, făcându-se apel și la psihologie.

Un demers ca al nostru pledează pentru o revenire la sursele memorialistice, dând adesea cuvântul reprezentanților “generației de foc”³, martorilor oculari, observatorilor și contemporanilor acelor timpuri, privilegiind mărtu-

* Școala Gimnazială “Iuliu Hațieganu”, Cluj-Napoca, str. Grigore Alexandrescu, nr. 16, email: ionela_moscovici@yahoo.fr

¹ Expresie împrumutată de la scriitorul rus Vladimir Nabokov, *Vorbește, memorie. O autobiografie rescrisă*, (Iași: Editura Polirom, 2008).

² François Bédarida, “Une invitation à penser l’histoire: Paul Ricoeur. La mémoire, l’histoire et l’oubli,” *Revue historique* 3, no. 619 (2001): 732.

³ Categorie de vârstă ce a împărțit aceeași experiență fondatoare a unei identități comune. Stéphane Audoin Rouzeau, Olivier Forcade, “La société, la guerre, la paix: nouvelles

riile lor, pentru a putea lărgi paleta surselor interpretate și pentru a face față lacunelor documentare.

Astăzi sunt tot mai activi și mai vocali cei care susțin faptul că memoria reprezintă mai degrabă o construcție a trecutului, o reprezentare a sa, actualizată în permanență, decât o fotografie fidelă a acestuia⁴ sau matricea unui facsimil. Astfel, indiferent de momentul de raportare, trecutul este mereu reconstruit și refăcut de manieră autentică.⁵

În conturarea imaginii trecute a Banatului, surprinsă în malignitatea perioadei de sfârșit de război, ne-am cantonat, cu precădere, în lectura producțiilor memorialistice românești autohtone. Înainte de a ne asuma o răspundere criticabilă, ne vom lansa într-un scurt excurs. Excepție de la regula enunțată mai sus, fac jurnalul și corespondența generalului francez Berthelot, bine ancorat totuși în mediul românesc și bun cunoscător al realităților sale, și însemnările unor externi: I. G. Duca, Nicolae Iorga, Al. Vaida-Voevod, generalul Radu R. Rosetti, regina Maria etc. Chiar dacă nu aveau o legătură directă și permanentă cu spațiul bănățean, aceștia erau conectați la evenimente ce se petreceau aici, datorită informărilor din partea unor băștinași. De exemplu, Nicolae Iorga s-a interesat de evoluția provinciei sub ocupația sârbească de la scriitorul bănățean Cassian Munteanu⁶, iar Radu R. Rosetti a avut, în decembrie 1918, o întrevedere cu Caius Brediceanu referitoare la atitudinea de urmat în contextul diferendelor cu vecinii sârbi.⁷ Depozițiile actorilor menționați se dovedesc a fi veritabile instrumente de lucru, deoarece ei au avut un rol esențial în distribuția războiului purtat de români, au fost implicați direct în practica militară sau politică, cu repercursiuni asupra Banatului. În ciuda faptului că sunt telegrafiate, însemnările, notițele și corespondența lor conțin importante eșantioane de viață cotidiană, referiri la întâmplări ce se derulau în anticameră.

Deși aria-țintă este reprezentată de înțelegerea comportamentului elementului românesc și a formelor sale mentale, radiografierea sensibilităților unor generații, strămutate dintr-un imperiu multinațional în prăbușire într-o Românie Mare, totuși arealul bănățean nu trebuie privit în izolare. Demersul se înzestreză cu o analiză critică din zona alterității, căreia i se adaugă interpretările

problématiques, nouveaux objets,” *Histoire, économie et société* 2, no. 23, *La société, la guerre, la paix, 1911-1946* (2004): 169.

⁴ Alin Gavreliuc, *O călătorie alături de “celălalt”*. *Studii de psihologie socială* (Timișoara: Editura Universității de Vest, 2002), 330.

⁵ Octave Debary, Laurier Turgeon, *Objets et mémoires* (Paris, Quebec: Éditions de la Maison des Sciences de l’Homme et Presses de l’Université Laval, 2007), 6.

⁶ Nicolae Iorga, *Memorii. (Însemnări zilnice maiu 1917-mart 1920) Războiul Național. Lupta pentru o nouă viață politică*, vol. 2 (București: Editura “Națională” S. Ciornei, 1939), 139-140.

⁷ General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)* (București: Editura Modelism, 1997), 297.

și notele militarilor francezi despre Banat, ca instanțe neutre, detașate. Atunci când este posibil, în reconstituirea stărilor de spirit și ale atitudinilor de la sfârșitul conflictului este necesar și un apel la materialele fragmentare ale celorlalte naționalități. Acestea sunt opere destul de rare, constituind mai degrabă excepții față de producțiile memorialistice românești.

Evaluarea se desfășoară pe două circuite memoriale: unul rezultat dintr-o căutare proprie și o ambiție voluntară, dintr-un filtru interior al protagoniștilor (jurnalele, memoriile, amintirile), celălalt parcurs fiind produsul unei exigențe și a unei provocări exterioare: răspunsuri ce trebuiau construite pe baza chestionarului profesorului Nicolae Ilieșiu. Cea de a doua cale are la bază ancheta sociologică, chestionarul fiind un instrument de evaluare a atitudinilor.⁸

Pentru Nicolae Ilieșiu efortul de restabilire a faptelor îmbracă forma documentării, astfel că în locul propriei mărturii, monodice, vom avea parte de una colectivă, polifonică. Din propria experiență au luat naștere întrebările, la care nu se hazardează să răspundă singur, probabil incomplet, nesatisfăcător, ci stărnește rememorarea altora, îi provoacă pe cei mulți, anonimi, adevăratele victime ale istoriei, ale căror mărturii vor converge spre o imagine mai completă, mai amplă, mai complexă. Tehnica de exploatare a acestor mărturii, amintiri o reprezintă interpretarea comparativă, prin aplicarea aceleiași grile, trimiterea aceluiași chestionar în toate satele și comunele. Această adevărată “parcelare” a efortului științific se modelează pe harta întregului Banat, cartografiind regiunea pe comitate: Timiș-Torontal, Caraș, Severin. Originale se păstrează doar pentru cel din urmă comitat, însumând 220 de dosare, cu unul sau două chestionare, pentru celelalte două comitate există doar o prelucrare a lor⁹, Nicolae Ilieșiu oferindu-ne “o memorie de împrumut”, o mărturie scrisă la “a doua mână”.

“Stimate Domn,

Încă din luna iunie 1934, am făcut următorul apel:

Intenționez să prezint în lumina adevărului Banatul, în anul 1918. Acest an, cu frământările lui din toamnă, când au căzut mulți fii de ai noștri, uciși de furia foștilor asupritori, – a fost încoronat cu marea adunare de la Alba-Iulia.

Mă adresez deci, tuturor intelectualilor din Banat: preoți, învățători, notari, țărani, cărturari să binevoiască a-mi trimite un cuprinzător istoric al comunei, în anul 1918. Care a fost spiritul populației în anul 1918? Cum era pregătit poporul pentru marele eveniment? Diferite manifestațiuni naționale ale comunei. Un tablou despre morții

⁸ Carmen Albert, *Cercetarea monografică în Banat (1859–1948)* (Reșița: Editura Modus PH, 2002).

⁹ Nicolae Ilieșiu, *Monografia istorică a Banatului. Județul Caraș*, ed. Dumitu Țicu (București: Editura Mica Valahie, 2011), 11–13.

comunei în războiul 1914–1918. Cum s-a manifestat entuziasmul românilor, veniți acasă de pe front, în toamna anului 1918? Ce au făcut trupele gardiste maghiare cu populația românească a comunei?

Evenimentele întâmplate în comună sub ocupația sârbească.

Cu un cuvânt, tot ce poate fi interesant și adevărat, din evenimentele anului de mântuire a poporului românesc bănățean. Se va cerceta arhiva primăriei și se vor trimite copii de pe actele importante din 1918.

Nu mă îndoiesc că în această strădanie a mea voi fi sprijinit de toți aceia cărora m-am adresat.

Timpu trece, noi îmbătrânim, iar evenimentele de acum 16 ani încep să se uite. Tocmai de aceea vreau să le fixăm pentru posteritate, așa cum au fost și să dovedim că noi românii din Banat, ne-am adus din belșug și tributul de sânge pentru înfăptuirea României de azi.

Mulți dintre bunii noștri români mi-au răspuns, mulți nu, iar alții mi-au dat răspunsuri vagi, de mântuială, cu “nu” ori “da”, scurte, nelămurite. Aceste răspunsuri, m-au îndemnat să fac chestionarul alăturat, rugând pe toți cari îl primesc să-mi răspundă cu toată obiectivitatea și serozitatea.

Apelez insistent la toți bunii bănățeni să-mi dea sprijinul necesar, pentru a putea face istoricul evenimentelor din Banat din 1918, așa cum trebuie și cum mi-e și intenția. Notez că lucrarea e în curs, în stadiu avansat. Unele comune sunt aproape terminate. Timișoara, luna august 1935¹⁰.

S-au succedat două apeluri: unul în iunie 1934, iar un altul în august 1935. În lipsa unor răspunsuri satisfăcătoare, cel de al doilea chestionar structu-rează întrebările deschis, schematizând relațiile de cauzalitate și urmarea lor logică: purtarea autorităților maghiare cu populația în timpul războiului a determinat într-o bună măsură comportamentul românilor la întoarcerea de pe front¹¹, înființarea gărzilor naționale române a avut parte de o replică din partea maghiarilor: prin înființarea de gărzi maghiare, prin maltratări și diferite abuzuri¹², participarea la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia sau

¹⁰ Muzeul Banatului Timișoara (în continuare MBT), fond *Nicolae Ilieșiu*, chestionar.

¹¹ Ibid., întrebările 3 și 4 din chestionar: 3. “Cum s-au purtat autoritățile maghiare cu populația în timpul războiului (1914–1918)? Cine a fost internat, pus sub pază politică, șicanat? cu numele, data de când până când, cine a fost trădător al romanismului? rechizițiile făcute etc.(se va trimite copia unui act de punere sub pază politică, internare).”; 4. “Cum s-a manifestat entuziasmul romanilor veniți acasă de pe front în toamna anului 1918? (La cine s-au făcut spargerii, devastări, jafuri, omoruri, cu numele și amănunțit).”

¹² Ibid., întrebările 6 și 7 din chestionar: 6. “S-a înființat în comună garda națională română? Cine a fost comandantul? Din câte persoane (cu numele) s-a compus garda și cât timp a funcționat? (Se va trimite copie de pe actele gărzii și amintiri scrise luate de la comandant ori alți membri ai gărzii).”; 7. “Ungurii n-au înființat garda lor maghiară? Dacă da, cum s-a purtat această gardă, cât a stat în comună, pe cine a maltrat sau ucis (cu numele)? Sau dacă n-au avut gardă, n-au fost trimise trupe maghiare dintr-un oraș învecinat, să ucidă pe români?”

motivele neparticipării¹³, retragerea autorităților maghiare a coincis cu implementarea administrației românești¹⁴, ocupația sârbească, un act secvențial, a antrenat sosirea trupelor franceze și încropirea unei misiuni militare de pacificare¹⁵, tributul de vieți omenești și păstrarea memoriei de către comunitatea locală.¹⁶

Folosindu-se de acest număr important de indicatori, Nicolae Ilișiu surprinde anii 1918–1919 la nivelul a trei dimensiuni: individual-familial (participanții la Marea Adunare, eroii, reduși adesea la inscripția nominală din tabele sau de pe monumente, troițe), în interiorul grupului (gărzile naționale, soldații demobilizați etc.), dar și colectiv (comunitatea suportând rechiziții, abuzuri, participarea la diverse activități: târg, jafuri, devastări etc.)

“Rămâne să examinăm ce anume face din travaliul memoriei, al inteliecției – de la schemă la imagine – sau al invenției unui efort – proiecția imaginii din care se obține reprezentarea, adică dificultatea al cărei semn este jena resimțită sau întâlnirea unui obstacol, în sfârșit, aspectul propriu-zis temporal de încetinire sau de întârziere”.¹⁷ Astfel Constantin Lungu, brigadier silvic, însoțește chestionarul despre Feneș de o scurtă notă, în care justifică lipsa de acte doveditoare, care să întărească mărturia sa, să o valideze și să o autentifice, prin faptul că nu avea acces la statistici și documente, și disculpă întârzierea cauzată de colectarea dificilă a datelor. Dificultatea a reprezentat-o lipsa de interes a primarului pentru completarea chestionarului.¹⁸

Dorința de a reda evenimentele conform cerinței chestionarului lui Nicolae Ilișiu este declinată de contraponderea memoriei, uitarea: “Ne-au rămas puține dovezi din timpurile nu îndepărtate ale anului 1918 și mai ales despre activitatea gărzilor naționale și consiliilor naționale române. Se uită marile evenimente ale

¹³ Ibid., întrebarea 8 din chestionar: “Cine a luat parte la adunarea de la 1 Dec(embrie) 1918 de la Alba-Iulia? (Se va spune cu numele și peripețiile prin cari au trecut delegații). Dacă n-a luat parte nimeni, se va spune motivul de ce n-au putut merge.”

¹⁴ Ibid., întrebarea 9 din chestionar: “Cum s-a făcut retragerea autorităților maghiare (notar, jandarmi, primpretor etc.) și introducerea stăpânirii românești?”

¹⁵ Ibid., întrebarea 10 din chestionar: “Ocupațiunea sârbească de când și până când a ținut? Cum s-au purtat Sârbii în comună? (Bătăi, rechiziții, brutalități, internări, deportări etc.)”

¹⁶ Ibid., întrebările 11 și 12 din chestionar: 11. “Morții din războiul din 1914–1918 (un tablou despre cei căzuți în front, spitaluri ori morți acasă în urma rănilor din războiu). Se va da un tablou cu regimentul unde a servit, frontul unde a căzut și gradul avut în armată.”; 12. “Au eroii căzuți în războiu monument în comună? Cine l-a ridicat, când, pe ce cheltuială și care e inscripția de pe monument? Cine se îngrijește de ținerea în bună stare a monumentului?”

¹⁷ Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea* (Timișoara: Editura Armacord, 2001), 47, *apud* Henri Bergson, *L'Énergie spirituelle, Essais et conférences* (Paris: Éditions Félix Alcan, 1919), 941–954.

¹⁸ MBT, fond Nicolae Ilișiu, dosar 81 Feneș, 18, 20.

anului de mântuire”.¹⁹ Imposibilitatea de a face apel la evenimente petrecute în toamna anului 1918 și de a merge pe firul amintirii cu aproximativ douăzeci de ani în urmă, dificultatea de a reactiva acel trecut se datorează unui transfer în câmpul uitării a unor fapte banalizate, lipsite de prea mare importanță: “s-au obișnuit cu furturi mai mici, care azi nu să mai cunosc, trecând uitării”.²⁰

Pe de altă parte nu doar evenimentul, întâmplarea insolită se imprimă și se reflectă în memorie, ci și locurile. Astfel Cornelia Brediceanu aflată în vizită în Italia în primăvara anului 1919, notează în jurnalul său: “trecem peste podul unde a servit Caius”, cu referire la podul de peste Piave, unde a fost concentrat fratele său.²¹ Astfel, familia va prelua povestirile de război ale soldatului din încercarea de a-și asuma evenimentul, de a prelua din trăirile și suferința sa, reținând cu prisosință detaliile, locațiile, personajele. Selecția operată la nivel memorialistic de cei care trăiesc războiul ascultându-l, va depinde de ceea ce li se prezintă, va fi o copie nu foarte fidelă după original.

Identitatea textelor memorialistice

În momentul în care memoria caută ca ipostază de supraviețuire o formă materială, scrisă, uzitând de consemnări și acumulări pregătitoare, ia naștere memorialistica. Aceasta pare să fie o categorie de graniță, la întâlnirea dintre istorie (suportul, vocația de document) și literatură (efectele estetice).²² Genul istorico-literar al memorialisticii se remarcă prin caracterul confesional și autentic, “eram acolo”²³, naratorul fiind prezent la suprafața narațiunii, și prin profilul experienței, abordând evenimente brutale, de răscruce, care au fost însă trăite și asumate. Din acest pact cu istoria, documentul ca suport, evenimentul ca alibi, ca subiect, se consolidează, se autentifică mărturisirea, confesiunea. Povestitorul este în același timp protagonistul, cel care a văzut și a asistat, a simțit și a înțeles, a reținut, iar după un timp a uitat, pentru ca mai târziu să își reamintească și să retrăiască.²⁴

Sursele unui astfel de demers, care stârnește sentimente, sensibilități și

¹⁹ Ibid., dosar 47 *Cornea*, 8.

²⁰ Ibid., dosar 131 *Nevricea*, chestionar 1.

²¹ Cornelia Blaga-Brediceanu, *Jurnale 1919, 1936–1939, 1939–1940, 1959–1960* (Cluj-Napoca: Editura Humanitas, 2008), 26.

²² Silvian Iosifescu, *Literatura de frontieră* (București: Editura Eiciclopedică Română, 1971), 29.

²³ Ricoeur, *Memoria, istoria*, 178.

²⁴ Charlotte Lacoste, “L’invention d’un genre littéraire: Témoins de Jean Norton Cru,” în *Texto!*, Revue électronique publiée par L’Institut Ferdinand de Saussure 3, vol. 13, (2007). Consultat la 13.05.2018, http://www.revue-texto.net/Inedits/Lacoste/Lacoste_L-invention%20d-un%20genre.pdf

dezlănțuie acțiuni de răscolire a amintirilor, de rememorare, de comemorare, sunt producțiile memorialistice publicate sau stocate ca materialele arhivistice și muzeistice: amintiri, memorii, jurnale, corespondență, chestionare. Putem avea astfel acces la avatarurile acelor ani și la amprenta lor lăsată asupra oamenilor, la consemnările acelor care au urmat dezideratul lui Petru Nemoianu: “Ar trebui ca, cei care am luat parte la aceste evenimente, să contribuim fiecare cu crâmpie din sufletul și viața sa, și numai apoi să credem că am lăsat un tablou fidel al avântului generației de astăzi”.²⁵ Imperativul “trebuie să...” vine din teama de a nu uita.

În funcție de identitatea generică a textelor memorialistice, acestea pot fi încadrate după cum urmează:

– ciclul amintirilor și al memoriilor: Caius Brediceanu, *Amintiri din viața mea*²⁶; Petru Talpeș, *Amintiri*²⁷; Iosif Coriolan Buracu, *Amintiri*²⁸; Octavian Furlugeanu, *Amintiri*²⁹; Coriolan Băran, *Amintiri personale asupra unor momente în legătură cu actul Unirii din anul 1918*³⁰; Coriolan Băran, *Repere asupra vieții, memorii*³¹; Nicolae Badiu, *Aduceri aminte*³²; Emil Botiș, *Amintiri (1904–1984)*³³; Nicolae Iorga, *Memorii*; I. G. Duca, *Memorii. Războiul, partea a doua (1917–1919)* etc.

Ne amintim cu un scop anume. Iată motivația lui Petru Talpeș: “M-am hotărât la bătrânețe să scriu amintirile ce mi-au mai rămas în memorie, nu pentru a fi publicate, neavând valoare literară, nici istorică, ci pentru a rămâne în familie pentru copiii, nepoții sau strănepoții care, auzind că au avut un bunic care a participat ca ofițer de rezervă în cele două războaie mondiale, vor fi curioși să afle prin ce am trecut și ce experiențe am câștigat într-o viață trăită în cele două cataclisme și în perioada dintre ele și după ele, până la data când va sosi ceasul să părăsesc acest pământ și să trec “dincolo”, într-o lume în care

²⁵ Petre Nemoianu, *Corpul voluntarilor români în Rusia* (Lugoj: Tipografia “Națională”, 1921), 31.

²⁶ Caius Brediceanu, *Amintiri din viața mea* (Lugoj: Tipografia “Corvin”, 1936); Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, eds., *Marele Război în memoria bănățeană 1914–1918*, vol. 1 (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012), 473–482.

²⁷ Petru Talpeș, *Amintiri* (Timișoara: Editura Mirton, 2008).

²⁸ Preot Iosif Coriolan Buracu, *Amintiri* (Timișoara: Editura Învierea–Episcopia Timișoarei, 2007); Leu, Bocșan, *Marele Război*, 515–560.

²⁹ Leu, Bocșan, *Marele Război*, 739–807.

³⁰ *Ibid.*, 265–292.

³¹ Coriolan Băran, *Repere asupra vieții. Memorii* (Arad: Editura Universității “Vasile Goldiș”, 2009); Leu, Bocșan, *Marele Război*, 179–264.

³² Leu, Bocșan, *Marele Război*, 145–153.

³³ Emil Botiș, *Amintiri (1904–1984)* (Timișoara: Editura Marineasa, 2006); Leu, Bocșan, *Marele Război*, 391–408.

imensa majoritate a oamenilor de pe această planetă o cred ca parte normală a sălășluirii sufletului uman și în care, cu vremea, vor trece și atei și materialişții din prezent și viitor...”³⁴

Scopul declarat al acestei lucrări îl reprezintă dorința ca urmașii să își construiască, prin intermediul amintirilor sale, o legătură cu trecutul în care tatăl, bunicul sau străbunicul a fost unul dintre protagoniști. Pentru Petru Talpeș, a povesti înseamnă a nu uita. Textul are vocația de a fi un fel de sursă filmică, cu negată valoare literară sau istorică, păstrată în sîpetul familiei, cu difuzare intergenerațională și circuit închis. Amintirile devin astfel punct de referință, punte între două perspective de analiză: trecutul, ca prezent al povestitorului, viitorul, ca prezent al descendentului. Postulează o cunoaștere dinspre particular, spre general, respectiv integrarea trecutului personal – viața marcată de excepțional – în “marea istorie” – războaiele mondiale cu o raportarea clasică: perspectiva anterioară, cea simultană, “sur le vif”, și cea post.

Amintirile preotului Coriolan Iosif Buracu au fost publicate după ce fiii acestuia au urmat din punct de vedere moral, al dragostei de neam și al forței exemplului, un parcurs similar cu al părintelui lor. Răspunsul fiilor la viața părintelui lor: “Mă străduiesc să nu fiu decât un simplu executor al unui testament spiritual și, în lumina unor porunci morale, îmi asum dreptul la rostirea unor cuvinte de aducere aminte. Nu știu dacă a fost în folosul nostru, al celor opt copii care au trecut pragul maturității, povara unui asemenea testament, care ne-a obligat la un mod de viață, nu întotdeauna ușor de înfăptuit. (...) Depun semnătură, sub mărturia de mai sus, în numele celor trei fii ai părintelui Coriolan I. Buracu, aflați încă în viață: Alexandru, Tudor și Mihai”³⁵ Astfel amintirile preotului și experiențele sale personale s-au reflectat în viața urmașilor săi, moștenirea faptelor sale sub forma “testamentului spiritual” și-au găsit unitatea și continuitatea în existența urmașilor.

– ciclul jurnalelor: generalul Henri Mathias Berthelot, *Jurnal și corespondență 1916–1919*; generalul Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914–1919)*, Maria, regina României, *Însemnările zilnice (decembrie 1918–decembrie 1919)*; Filaret Barbu, *Jurnal de adolescent (1918–1920)*³⁶ etc. Jurnalul, fiind o reuniune de însemnări despre evenimente trăite de propria persoană, nu ia în considerare perspectiva unui alt cititor în afara sinelui, fiind astfel din start investit cu un coeficient de veridicitate și autenticitate. Fiind o scriere subiectivă, fragmentată, jurnalul nu are decât o singură perspectivă a relatării, cea a prezentului unic.

³⁴ Talpeș, *Amintiri*, 7.

³⁵ Buracu, *Amintiri*, 168.

³⁶ Filaret Barbu, *Jurnal de adolescent (1918–1920)* (Timișoara: Editura Eurostampa, 2003); Leu, Bocșan, *Marele Război*, 155–177.

Paul Ricoeur încadrează această categorie a jurnalelor în categoria scrierilor care se folosesc ca și “conector între timpul trăit și timpul universal”³⁷

– ciclul producțiilor hibride, derutante, între genul istoriografic și cel memorialistic. Autorul, aflat în vârtoarea evenimentelor, prezent acolo unde se plămădea și se scria istoria, își sprijină relatările, reconstituind evenimentele la care a fost martor, pe baza documentelor păstrate în arhiva personală.³⁸ Putem aminti ca exemple: Gheorghe Neamțu, *Activitatea Consiliului Național Român din Caransebeș. Noiembrie 1918–august 1919. Amintiri și documente*³⁹; Pompiliu Ciobanu, *Unirea Banatului și încorporarea Timișoarei la România Mare*⁴⁰, Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România Mare*⁴¹; Ioan Rusu-Abrudeanu, *România și războiul mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru*⁴² etc. Toate aceste lucrări au fost publicate în perioada interbelică.

Măsura motivației derutante ne-o oferă Ion Rusu-Abrudeanu, în prefața cărții sale. Autorul își revendică în același timp dimensiunea obiectivă a lucrării, prin selectarea și stocarea unui material documentat, dar și latura subiectivă: propriile percepții și reprezentări ale sufletului și minții sale, așa cum au fost interiorizate și asumate de el însuși, influențat de țelul unității naționale. Cartea sa nu emite pretenții de exhaustivitate și nici de adevăr absolut, lăsând loc oricând reevaluărilor.

“... lucrarea aceasta nu are absolut nicio pretenție literară și nici a ultimului cuvânt în materie de adevăr istoric. Ea conține descrierea unei serii de evenimente așa cum ele s-au înfățișat și cristalizat prin prisma minții și sufletului meu, vecinic agitate de mirajul idealului național și de luptele eroice duse pentru realizarea unității naționale a tuturor românilor.

Singura mea dorință a fost și este să pun la îndemâna viitorilor scriitori,

³⁷ Paul Ricoeur, *Temps et récit*, vol. 3, *Temps Raconté* (Paris: Éditions Seuil, 1985), 189.

³⁸ Valeriu Leu, “Memorialistica românească din Banat referitoare la Primul război mondial și Unirea din 1918,” în Smaranda Vultur, ed., *Banatul din memorie, Studii de caz* (Timișoara: Editura Marineasa, 2008), 291.

³⁹ Gheorghe Neamțu, *Activitatea Consiliului Național Român din Caransebeș (nov. 1918–aug.1919). Amintiri și documente* (Caransebeș: 1927); Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, eds., *Marele Război în memoria bănățeană 1918–1919*, vol. 3, (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2015), 421–490.

⁴⁰ Pompiliu Ciobanu, *Unirea Banatului și încorporarea Timișoarei la România Mare, Date istorice adunate de dr. Pompiliu Ciobanu* (Timișoara: Tipografia “Ateneu”, 1934); Leu, Bocșan, *Marele Război*, 561–616.

⁴¹ Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România* (Cluj: Editura Revistei “Societatea de Măine”, 1926).

⁴² Ion Rusu-Abrudeanu, *România și războiul mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru* (București: Editura Librăriei SOCEC & comp., 1921), 5

care se vor încumeta să facă adevărata istorie critică a războiului nostru de întregire națională, un material cât mai vast și mai bine documentat.

Întrucât acest gând cinstit al meu se va îndeplini, fie chiar într-o măsură cât de modestă, dar desigur prețioasă pentru stabilirea adevărului istoric, lucrarea de față își va fi atins cu prisos ținta”.⁴³

Dacă ar fi să creăm o hartă temporală a producțiilor memorialistice am distinge trei perioade: cea interbelică, cea comunistă și cea post-revoluționară.

Profilul purtătorului de memorie

În a desluși portretul acestui subiect ordonator și deținător de răspun-suri, putem porni în mod intuitiv de la definiția generică a cuvântului *martor*: persoană care asistă sau a asistat la o întâmplare, la o discuție, la un eveni-ment etc. și care poate relata sau atesta cum au decurs faptele.⁴⁴ Atenția noastră este acaparată de materializarea narativă a mărturiilor. Cel care își redactează memoriile sau își înscrie amintirile despre război din perspectiva unei prezențe implicate sau a unei participări pasive, nu este altcineva, decât purtătorul memoriei celui eveniment excepțional, el însuși o marcă a trecutului. Martorul este o persoană care reconstituie și reconstruiește “într-o manieră autentică” trecutul.⁴⁵

Efortul presupus de recuperare a trecutului îndepărtat impune precauție în ceea ce privește receptarea mesajului transmis de martorul istoric, căruia, adesea, i se reproșează “lipsa de inteligibilitate istorică a evenimentului”.⁴⁶ Aceasta se datorează în principal fragilității mărturiilor, oamenii având tendința de a supraestima capacitățile lor perceptive, de a fi mai receptivi la alte versiuni ale faptelor, cum ar fi cele plămădite din zvonuri sau consemnate în presă, decât la cele la care au participat.

Astfel, în demersul său de realizare a chestionarului, Nicolae Ilișiu descrie, din precauție, ceea ce așteaptă de la observatorii evenimentelor, enunțând scopul: “Intenționez să prezint în lumina adevărului Banatul, în anul 1918”; modalitatea de realizare: exigența unei profesioni de sinceritate din partea repondentului: la “chestionarul alăturat, ... toți cari îl primesc, să-mi răspundă cu toată obiectivitatea și serozitatea”; cât și forma: relatarea se va baza pe un

⁴³ Ibid., 5.

⁴⁴ *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX '98)* (București: Editura Academiei Române, Institutului de Lingvistică “Iorgu Iordan”, 1998), s.v. *martor*.

⁴⁵ Maurice Bloch, “Mémoire autobiographique et mémoire historique du passé éloigné,” în *Enquête 2, Usages de la tradition*, (1995): 62, Consultat la: 26.05.2018, www.enquete.revues.org/document309.html.

⁴⁶ Danièle Voldman, “Dulong Renaud, Le témoin oculaire. Les conditions sociales de l’attestation personnelle,” *Vingtième siècle. Revue d’histoire* 1, 63, (1999): 185–186.

probatoriu.⁴⁷ “Se va cerceta arhiva primăriei și se vor trimite copii de pe actele importante din 1918”⁴⁸

De preferat ar fi fost ca scopul declarat al chestionarului să urmărească doar convingerile (certitudinile epocii respective, determinate de orizontul de așteptare de atunci)⁴⁹ și percepțiile (imaginile sub forma unor crochiuri), întrucât postulatul adevărului, prin esența sa de certitudine absolută, intangibilă, poate fragmenta, restricționa și cenzura relatarea.

Pe de altă parte, povestirea prinde formă și se încheagă numai atunci când martorul este convins de cele întâmplate, întrucât el însuși trebuie să convingă, să dea asigurări că într-adevăr lucrurile așa s-au petrecut. În chestionarele trimise, unii preoți autentifică cele relatate. Este cazul parohului Ioan Alexandrescu din Breazova: “Comuna de sub păstoria mea, nefiind direct atinsă de focul beligeranților, m-am silit a scria numai lucruri adevărate”⁵⁰ și cel al lui Pantelimon Domil din Bucoșnița: “Mi-am luat voie de a le arăta după cum au fost starea faptică, neascunzând nimic ce ar fi fost poate de alt interes”⁵¹

Nesiguranța și timiditatea de a gestiona propriile amintiri, în fața adevărului reclamat de realizatorul chestionarului, a determinat inhibarea și tăcerea unora dintre martori, răspunsul evaziv și precaut al altora sau împărțășirea propriu-zisă a convingerilor. “Mulți dintre bunii noștri români mi-au răspuns, mulți nu, iar alții mi-au dat răspunsuri vagi, de mântuială, cu “nu” ori “da”, scurte, nelămurite”⁵²

Prin ordonarea întrebărilor la care trebuia să se răspundă, Nicolae Ilieșiu devine un fel de coautor al relatării despre trecut. Astfel martorul, căruia i se solicită consemnarea de evenimente, se lasă în voia celui căruia iscodește, depinzând mai mult de acesta din urmă, decât de propria lui persoană⁵³. Un astfel de exemplu îl oferă *Anexa la chestionarul comunei Dragomirești, Județul Severin*, realizată de preotul paroh ortodox român, pe 21 iunie 1939. “Cu privire la evenimentele anului 1918, subsemnatul cu onoare vă pot comunica următoarele⁵⁴: (...). Aceste date le pot dar rugându-vă a le da dumneavoastră forma și înțelesul convenit după părerea dumneavoastră, servind aceste date ca un schelet, pe carele istoricul dibaci îl va îmbrăca”⁵⁵

⁴⁷ Yves Mausen, Thomas Gomart, “Témoins et témoignages,” *Hypothèses*, Publications de Sorbonne 1, (1999): 72.

⁴⁸ MBT, fond *Nicolae Ilieșiu*, chestionar.

⁴⁹ Mausen, Gomart, “Témoins et témoignages,” 74.

⁵⁰ MBT, fond *Nicolae Ilieșiu*, dosar 25 *Breazova*, 6.

⁵¹ *Ibid.*, dosar 29 *Bucoșnița*, 5.

⁵² *Ibid.*, chestionar.

⁵³ Mausen, Gomart, “Témoins et témoignages,” 73.

⁵⁴ MBT, fond *Nicolae Ilieșiu*, dosar 68 *Dragomirești*, 6.

⁵⁵ *Ibid.*, 9.

În aceste condiții se întrevide ca fiind imperioasă o anchetă “asupra condițiilor sociale ale mărturiei”⁵⁶, cu cel puțin două puncte de ancorare: momentul de referință în contextul evenimentului relatat și momentul evocării, încărcat cu o zestre nouă de percepții și transformări. Astfel evenimentul neobișnuit, traumatizant (demobilizarea, ocupația sârbească, violențele de la sate) este integrat în istoria excepțională, traumatică (sfârșitul Marelui Război). Se configurează în acest sens două nivele de lectură: cel al contactului direct, brutal, și cel al contactului indirect, atenuat de trecerea timpului.⁵⁷

Spațiul temporal, cuprins între eveniment și momentul redactării memoriilor, amintirilor, al procesului rememorativ, reunește de la doar câțiva ani pentru unii, la zeci în alte cazuri, și poate fi definit prin două elipse. Prima este cea care curpinde sfârșitul războiului și proiecția sa imediată, instantaneele imprimare ad-hoc între entuziasm și aprehensiune. I se succede, într-o manieră discontinuă ce ține de profilul afectiv al fiecărui individ, cea a anilor de reconstruire a memoriei în raport cu prezentul lung (Banatul ciuntit, sacrificat de cei mari, nearmonizarea regională în contextul României reîntregite, nejustificatul complex provincial⁵⁸, estomparea diferențelor și uitarea pozitivă a discordiei și a divergențelor pentru o bună conviețuire cu vecinii). În momentul redactării, a așternerii pe hârtie a experienței, cele două elipse se suprapun, cele două memorii se înfruntă, pe de o parte flash-urile îndepărtate, și pe de alta conținuturile îmbogățite cu informații detașate din prezent. Acestui efort i se suprapune pelicula unei trăiri post-memoriale, cea a prezentului scurt, al redactării.

De o mare importanță sunt și chipurile diversilor mărturisitori, de diferite niveluri sociale și culturale⁵⁹: soldați reveniți de pe front sau din prizonierat, țărani sau muncitori, intelectuali ai satelor, ziaristi sau oameni politici, generali - unghiul și poziția de pe care se realizează travaliul asupra percepțiilor pentru a fi transformate în amintiri, la care se recurge în reflecțiile memoriale.

Valoarea de document a memoriilor și amintirilor poate fi probată, luată în considerare numai în urma confruntării cu alte surse. Studiarea istoriei Primului Război Mondial în Banat va avea în vedere articolele din presa vremii locală, națională, externă; documentele oficiale ale vremii recuperate din arhive sau puse la îndemână de corpusurile deja publicate, rapoartele diferiților observatori, notele ofițerilor francezi rezultate în urma activității misiunii militare franceze în Banat și a interferenței poliilor decizionali: Armatele Aliate din Orient, Armata franceză din Orient și Armata Dunării.

⁵⁶ Voldman, “Dulong Renaud,” 185–186.

⁵⁷ Leu, *Memorialistica românească*, 288.

⁵⁸ Nicolae Bocșan, “Memoria bănățeană a Marelui Război și a Unirii cu România,” în Leu, Bocșan, *Marele Război*, 33–36.

⁵⁹ Leu, *Memorialistica românească*, 288–293.

OUTLOOK ON I WORLD WAR MEMORIALS IN THE BANAT

Abstract

Confronted with numerous documentary lacunas so far, the First World War history in the Banat benefit of the valuable sources consisting in remembrances, war memoirs and front diaries these last years. Reconstituting of the individual's memory in the Banat as part of the collective memory became possible both due to the dear departed historians Valeriu Leu and Nicolae Bocşan whose research was carried on by Mihaela Bedecan, and to a large corpus of the Great War memoirs editing.

Thus the mechanism of the conflict remembrance transmission might be detected, the authors' profile, their social-cultural and national or regional heritage might be studied; also the politic bearings might be quantified, and the historic time of remembering or commemorating analyzed. The complexity of the war memoirs (re)constituting or (re)building is but a challenge for a historian as there are more fields to be passed in a interdisciplinary spirit: history of culture, historic anthropology, oral history, history of memory, and last but not least, psychology.

